

*Растко Ломпар**

Балканолошки институт САНУ, Београд

Јасна Поповић

Мадрид

ПОЛИТИКА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРЕМА ШПАНСКОМ ГРАЂАНСКОМ РАТУ 1936–1939: ИЗМЕЂУ НЕУТРАЛНОСТИ И АНТИКОМУНИЗМА**

Сажетак

У раду се, првенствено на основу до сада некоришћене шпанске и југословенске архивске грађе, анализира политика Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату. Поменути грађа открива на који начин је југословенска влада креирала своју политику и одржавала односе са зараћеним странама, водећи рачуна о сопственом спољнополитичком положају. Посебан акценат стављен је на то колико је ангажман Југословена у Интернационалним бригадама утицао да изразито антикомунистички режим Краљевине преиспита своју дотадашњу политику неутралности и успостави односе са покретом генерала Франка.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Шпански грађански рат, спољна политика, Франциско Франко, антикомунизам

Крај двадесетих година 20. века дочекале су Краљевина Југославија и Шпанија као нестабилне и дубоко подељене земље. У Југославији су унутрашње супротстављености, преваходно између Срба и Хрвата, кулминирале атентатом на посланике ХСС-а у скупштини и завођењем краљеве диктатуре 1929. године, док

* Електронска адреса аутора: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs

** Рад је делимично настао у оквиру истраживања спроведених за потребе пројекта *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку* (бр. 177011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

је у Шпанији идеолошка подељеност друштва на републиканце и присталице краља достизала врхунац.¹ Монархија је у Шпанији оборена 1931. и проглашена је Друга шпанска република. Уз то, таласи велике економске кризе почели су почетком тридесетих да потресају обе земље. Нова власт у Шпанији реаговала је на то започевши драматичне реформе улево,² што конзервативном режиму у Југославији није могло пријати. Процес приближавања две земље покренут 1929. године, нагло је прекинут.³ Нови антиклерикални курс шпанске владе није поздрављен, али Краљевина Југославија није била спремна да уложи значајнији протест због третирања католичког клера. Чак напротив, када је језуитски ред протеран из Шпаније 1932. године, Краљевина Југославија је забранила да се иједан језуита прими у Југославију, плашећи се њиховог клерикализма и оцењујући да су они „подстрекачи верске интолеранције”. Међутим, ниједан од протераних није тражио да се настани у Југославији, те је било какав инцидент избегнут.⁴ Поларизација шпанског друштва доживела је врхунац на изборима 1933. године, када је највише гласова освојила коалиција десног центра. Југословенска штампа пратила је дешавања у Шпанији представљајући ситуацију као веома драматичну.⁵ Реагујући на те натписе, шпански посланик у Југославији је још маја 1934. године настојао да увери јавност да стање у Шпанији ипак води консолидацији.⁶ Међутим, ситуација се није смиривала. Низ мањинских влада није успео да премости растући расцеп између деснице и левице, и када је изгледало да ће нови кабинет саставити лидер католика Хил Роблес, левица је прешла у побуну октобра 1934. године. Међутим, побуна је брзом и енергичном реакцијом војске угушена. Највећи отпор војсци дали су рудари у покрајини Астуријас. Биланс контрареволуционарне репресије био је више хиљада убијених и преко 15 000 ухапшених побуњеника.⁷

1) Види: Pedro Angosto, *Alfonso XIII: un rey contra el pueblo, Raíces de la guerra civil*, Renacimiento, Sevilla, 2005.

2) Stanley Payne, *The Collapse of the Spanish Republic*, Yale University Press, New Haven/London, 2006, стр. 16–20.

3) Prvislav Vajsenberger, *Pred obnovom naših privrednih odnosa sa Španijom*, б. и, Београд, 1939, 3.

4) Архив Југославије (АЈ), Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије (14), 38–139, Без наслова, 11.2.1932; Министарство иностраних послова (у даљем тексту МИП) Министарству унутрашњих послова, 12. 4.1932.

5) АЈ, Централни пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38), 1337, Аноним, По uzoru Francuske u Madridu također nema mira”, *Jutarnji list*, 9.2.1934; Аноним, „Велики немири у Шпанији продужују се”, *Правда*, 10. 2.1934; Аноним, „Španjolska pred novim borbama”, *Hrvatska straža*, 1.5.1934; Im, „Teški dani Španjolske”, *Novosti*, 4. 10. 1934;

6) АЈ, 38, 1337, Аноним, „Шпански посланик гроф од Торихоса сматра да је садашње немирно стање у Шпанији реакција на седмогодишњу владу Директоријума и да ће се ускоро постићи консолидовање”, *Правда*, 9.5.1934.

7) Stanley Payne, *The Collapse of the Spanish Republic*, нав. дело, стр. 84–95.

1. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ШПАНИЈА УЧИ ИЗБИЈАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Свест о томе да се у Шпанији догађају важне ствари, као и активнија спољна политика након доласка Милана Стојадиновића на чело владе јуна 1935. године, резултирале су у обнови посланства у Мадриду новембра 1935. године. Први кораци тицали су се регулисања привредне сарадње. Посланство је процењивало да је економска ситуација у Шпанији лоша, али је шансу за југословенски извоз видеала у санкцијама Италији због напада на Абисинију. Требало је убрзати преговоре и искористити „вакуум” који је настао.⁸ Стога је југословенска делегација боравила на преговорима у Мадриду априла и маја 1936. Трговински уговор потписан је 15. маја 1936. године и договорена је шира економска сарадња.⁹ Након потписивања уговора предузети су кораци за оснивање шпанско-југословенске привредне коморе у Барселони, као економски најважнијем граду. Међутим, упркос позитивним корацима ка зближавању, трогодишња стагнација односа, као и привредна и политичка удаљеност, и даље су представљале препреку шпанско-југословенским односима.¹⁰ Југословенски делегати жалили су се како су прве вести у шпанским листовима о њиховом доласку наводиле да је у питању делегација из Чехословачке, као и да шпански привредници нису много заинтересовани за југословенско тржиште.¹¹

Истовремено је сарадњу отежавала и незавидна политичка ситуација у Шпанији. Како се жалило југословенско посланство, оштра политичка борба бацила је све остало у запећак.¹² Нови избори били су заказани за фебруар 1936. године. За разлику од левице, која је излазила на њих уједињена у оквиру „Народног фронта”, десне политичке опције биле су мање јединствене. Избори су довели до победе „Народног фронта”, који је освојио 34, 3 % гласова, док је десница добила 32, 2%.¹³ На чело Шпаније дошао је Мануел Азања. Упркос Азањиној помирљивој изјави по освајању власти и жељи да

8) АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Шпанији – Мадрид (384), 3, Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, јануар 1936.

9) АЈ, 384, 3, Извештај о трговинским преговорима са Шпанијом; Милан Стојадиновић – Посланству у Мадриду, 18.5.1936.

10) Детаљније о југословенско-шпанским привредним односима у том периоду: АЈ, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), 8–68.

11) АЈ, 384, 3, Меморандум Адолфа Цуваја о сарадњи са Шпанијом, 29.5.1936; Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, 29.5.1936.

12) АЈ, 384, 3, Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, 2.2.1936.

13) Stanley Payne, *The Collapse of the Spanish Republic*, нав. дело, стр. 172–176; Julio Gil Pecharromán, *Historia de la Segunda República española (1931–1936)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002, стр. 221–229.

се оствари национално јединство, Шпанија је потонула у политичко насиље. Југословенске дипломате извештавале су о победи левице врло неутрално, истичући да је главни спољнополитички циљ нове владе, са једне стране, саобраћавање политике са Француском и Великом Британијом, а са друге, регулисање односа са СССР-ом.¹⁴ Једино је негативно апострофирана економска димензија промене власти, преваходно због одласка капитала из банака и слабљења берзе.¹⁵ У штампи су се понекад могле прочитати вести о совјетизацији Шпаније, али то није било правило.¹⁶ Маја 1936. године је, додуше, избио скандал који је нанео штету шпанско-југословенским односима. Наиме, откривено је да је дугогодишњи шпански посланик у Београду гроф Торихос био умешан у финансијске малверзације начелника Управног одељења МИП-а Александара Бодија, који је због тежине оптужби био принуђен да бежи из Југославије.¹⁷ Због страха од даљих нестабилности, јуна 1936. године забрањено је давање виза југословенским радницима за одлазак у Шпанију.¹⁸

2. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ИЗБИЈАЊЕ РАТА У ШПАНИЈИ – НЕУТРАЛНОСТ НА ИСПИТУ

Након победе Народног фронта, група генерала, уз садејство појединих десничарских политичара, почела је припреме за побуну. Републиканска влада је предосећала немире и настојала је да их предупреди премештањем „опасних” генерала даље од престонице. Тако је генерал Мола премештен у покрајину Навару, а генерал Франко на Канарска острва. Предострожност владе само је учврстила заверенике у намери да се побуне и, када је монархистички лидер Хозе Калво Сотело убијен од стране милиције у Мадриду 12. јула, повратка није било. Војна побуна почела је 17. јула. Побуњеници су успешно савладали републици лојалне снаге у шпанском Мароку, Памплони, Бургосу, Севиљи и другим градовима, али су поражени у Мадриду, Барселони, Билбау, Малаги и Овиједу. Шпанија је подељена на два табора.¹⁹ На чело побуњеника, након погибије генерала Санхурха у авионској несрећи, стао је генерал Франциско Франко, који је руководио побуном у Мароку.²⁰

14) АЈ, Краљев Двор (74), 4, Посланство у Мадриду МИП-у, 27.2.1936.

15) АЈ, 384, 3, Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, 27.3.1936.

16) АЈ, 38, 1337, Аноним, „У Шпанјолској основани први совјети”, *Jutarnji List*, 4.4.1936.

17) Срђан Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, ИНИС, Београд, 2018, стр. 219.

18) АЈ, 384, 4, МИП Посланству у Мадриду, 19.6.1936.

19) Frances Lannon, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Osprey, Oxford, 2002, стр. 25–26.

20) José Luis García (ur.), *Franquismo El juicio de la historia*, Temas de hoy, Madrid, 2000, стр.

Прве вести о војној побуни стигле су у Југославију 19. јула. Југословенска штампа углавном је неутрално преносила вести великих агенција о побуни у шпанској војсци.²¹ Побуна није изазвала панику међу државним органима Краљевине Југославије. Дописник Централног пресбиороа из Мадрида, Првислав Вајсенбергер, у свом извештају смањивао је значај рата, наводећи да је то типично шпански сукоб, каквих је било много у претходним деценијама.²² Међутим, борбе су се настављале несмањеним интензитетом и међу жртвама је било и југословенских држављана. У једном ваздушном нападу националиста погинуло је, према првим вестима, 17 Југословена.²³

Влада је одлучила да према грађанском рату у Шпанији поступа неутрално. Другим речима, републиканска влада сматрана је легитимном, односи са њом нису ремећени, док са побуњеницима није одржаван никакав контакт. Трговачки односи са републиканцима нису прекинути.²⁴ Истовремено је Југославија одлучила да прихвати француски предлог о немешању у рат у Шпанији, дајући изјаву да то чини под условом да се очува начело да једна влада може затражити помоћ друге у случају побуне.²⁵ Курс политике задат овом изјавом доследно је поштован. Југословенски бродови упозорени су да се морају повиновати одлуци шпанске владе да су све луке у којима су побуњеници на власти сматрају ратном зоном и да се у њих не сме пловити.²⁶ Краљевина Југославија учествовала је у раду Комитета за немешање у Лондону²⁷ и одбијала да снабдева било каквим ратним материјалом иједну од зараћених страна. Министарство иностраних послова оцењивало је да то питање „интересује искључиво велике поморске силе” и настојала је да се у сукобе у оквиру Комитета „не меша ни у каквом виду”.²⁸ Југословенски бродови повиновали су се одлукама Одбора, а југословенски посматрачи били су стационарани на контролним пунктовима.²⁹

242–249.

21) Аноним, „Један део трупа у Шпанском Мароку побунио се и води крваве борбе с трупама верним влади”, *Политика*, 19.7.1936.

22) АЈ, Збирка Милана Стојадиновића (37), 31–225, Вајсенбергер – Стојадиновићу, 7.11.1936.

23) АЈ, 384, 4, Конзулат у Барселони – МИП-у, 10.11.1936.

24) Ђедо Карог (ур.), *Шпанија 1936–1939, knj. 1*, Војноиздавачки центар, Београд, 1971, стр. 434.

25) АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (334), 19, Милан Стојадиновић – француском посланству у Београду, 22.8.1936.

26) АЈ, 384, 4, Посланство у Мадриду – МИП-у, 21.8.1936.

27) Детаљније о томе: АЈ, 334, 19–51 и АЈ, 334, 24–59.

28) Види: АЈ, 334, 19–50.

29) Michael Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War*; Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004, стр. 114.

Кључни изазов потпуној неутралности Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату представљао је ангажман десетина хиљада добровољаца (међу којима око 1700 Југословена) на страни републике у оквиру Интернационалних бригада, као и политика Коминтерне према том сукобу.³⁰ Уверење (додуше не до краја исправно) о томе да су Интернационалне бригаде авангарда републиканске војске провејава извештајима југословенског посланства у Мадриду све до њиховог укидања 1938. године.³¹ Извештаји су тврдили да су југословенски борци у њима веома цењени од републиканских власти.³² Управо су овакве вести изазивале подозрење државних органа. Краљевина Југославија је већ имала болно искуство са учествовањем Југословена у Мађарској совјетској републици, те је свако војно ангажовање југословенских комуниста ван земље перципирано кроз оптику неуспеле комунистичке револуције јула 1919. године. Закључено је да чак и они добровољци који у Шпанију нису стигли као комунисти, постали су комунисти након доласка.³³ Постојао је страх и од комунистичке „пете колоне” у Краљевини, а у Скупштини се могло чути да опозициони кругови „хоће шпанску револуцију”.³⁴ Истовремено, било је потребно подвући своју неутралност тако што би се пракса одласка добровољаца јавно осудила. Стога је Министарство унутрашњих послова захтевало да се акције слања помоћи за Шпанију обуставе, као и да се онемогући слање добровољаца.³⁵ Фебруара 1937. године донета је и званична одлука да се забрани држављанима Краљевине да добровољно одлазе у Шпански грађански рат и учествују у њему. Такође је забрањено слање новчаних прилога за било коју од зараћених страна.³⁶ Та одлука ригорозно је спровођена. Унутрашњи органи водили су спискове југословенских бораца који су се налазили у Шпанији.³⁷ Пребацивање добровољаца у Шпанију је осујећивано и хапшени су они који су били ухваћени у покушају да оду у рат.³⁸

30) Види: Stanley Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven/London, 2004.

31) АЈ, 384, 8, Посланство у Мадриду – МИП-у, 29.4.1938.

32) АЈ, 384, 8, Посланство у Мадриду – МИП-у, 7.10.1938.

33) АЈ, 334, 19, Забелешка о питању добровољаца, 1.8.1937.

34) *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, II Redovni sastanak 24. 10. 1936*, b. i, Beograd, 1936, стр. 19.

35) АЈ, Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату (724), X-1a/4.

36) Аноним, „Министарски савет донео је одлуку да се у нашој Краљевини забрани врбовање и одлазак добровољаца у Шпанију”, *Политика*, 26.2.1937.

37) Види: АЈ, 724, X-1a/5; АЈ, 14, 23–55

38) Детаљније: Milivoj Bešlin, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936-1939”, у: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, (ur. Milo Petrović), Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014, стр. 206–209; *Španija 1936–1939, knj. 5*, нав. дело, стр. 332–348.

Праћене су активности југословенских комуниста у егзилу. Оцењено је да је Праг главни центар за регрутовање добровољаца за Шпанију и апеловано је на чехословачке власти да се та пракса заустави.³⁹ Забрањиване су про-републиканске брошуре, као и манифестације солидарности попут „Шпанске недеље”.⁴⁰ Групи баскијских црквених великодостојника, који су путовали по свету и предавали о узроцима Шпанског грађанског рата из републиканске перспективе, забрањено је предавање у Љубљани.⁴¹ Оваква политика изазвала је осуде не само совјетске штампе⁴² већ и нападе из саме републиканске Шпаније. Наиме, републиканска пропаганда је преносила вести о протестима и акцијама солидарности у Југославији, као и о репресији над про-републиканским јавним мњењем.⁴³

Резултат свега наведеног је промена погледа државних органа Краљевине Југославије на републиканску Шпанију. Важно је истаћи да је катализатор те промене посланство у Мадриду, односно информације са терена, а не Министарство иностраних послова. С краја јесени 1937. године посланство у Мадриду почиње да шаље у Југославију низ извештаја о „бољшевизацији” републиканске Шпаније. Истицане су манифестације захвалности СССР-у, попут прославе 20-годишњице Октобарске револуције, када је читав град био окићен сликама Стаљина, Лењина и црвеним заставама. Изјаве појединих политичара о дугу Шпаније према Совјетском савезу су преношене, као и то да су шпанске масе бољшевизоване.⁴⁴ Док је октобра 1937. године МИП у Шпанију упутио умирујуће обавештење да Москва не жели нагли заокрет улево у тој земљи,⁴⁵ посланство је одговарало да је на делу управо супротно. Док извештаји из Југославије користе израз легитимна влада, извештаји посланства стављају републиканска Шпанија под наводнике, подвлачећи њен наводно комунистички карактер.⁴⁶ Годину дана касније, републиканске власти се јасно називају „анархокомунистичким” и жали се због тога што не желе да дају икаква обавештења о

39) АЈ, 14, 24; АЈ, Микрофилмована збирка кнеза Павла (797), ролна (р.) 12 фотографије (ф.) 301–302.

40) АЈ, 724, X-1a/16.

41) АЈ, 724, X-1a/11.

42) АЈ, 38-1338, Аноним, „Без наслова”, *Вечерная Москва*, 20.7.1937.

43) Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), fondo Negrín (FN), Политички и дипломатски кабинет, Информације, 13.7.1937.

44) АЈ, 384, 6, Посланство у Мадриду – МИП-у, 4. 11.1937; Посланство у Мадриду – МИП-у, 8.11.1937; Посланство у Мадриду – МИП-у, 11.11.1937.

45) АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 21.10.1937.

46) Упореди: АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 19.10.1937; Посланство у Мадриду – МИП-у, 8.11.1937.

југословенским добровољцима у њиховој војсци.⁴⁷ Као резултат ових извештаја код државних органа усађује се свест о томе да Москва руководи свиме што се у републиканској Шпанији догађа. Шпанија је полазиште из кога ће револуционарни вихор захватити Југославију. Локални органи били су упозоравани да ће левичарско јавно мњење бити пета колона у тренутку револуције, а да ће војни део побуне извршити Југословени повратници из Шпаније.⁴⁸ Перципирана „бољшевизација” републиканске Шпаније, борбени ангажман више стотина Југословена у њој, као и оптужбе против Југославије, навели су владу да преиспита своју политику потпуне неутралности.

3. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА НАЦИОНАЛИСТИЧКЕ ШПАНИЈЕ

Прекретница у односу Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату наступила је октобра/новембра 1937. године. Разлози су двојаки: са једне стране, страх од учвршћивања комунизма у Шпанији и ратно искуство југословенских комуниста, а са друге стране, политика великих сила према националистима. Наиме, након признања националиста од стране Немачке и Италије 1936. године и Ватикана и Јапана почетком 1937. године, и друге европске државе почеле су да се колебају у свом односу према покрету генерала Франка. Југословенско Министарство иностраних послова сматрало је да су се Немачка и Италија показале решеним и јединственим по питању своје подршке Франку. Према појединим информацијама, Италија је чак била спремна да пошаље 100 до 150 хиљада људи и да уништи Мадрид, док је сам Франко био против тог радикалног плана.⁴⁹ Са друге стране, Француска и Британија нису биле спремне да се превише конфронтирају Немачкој и Италији и нису имале јединствену политику према рату.⁵⁰ Југословенске дипломате уочавале су да је Британија све ближе де факто признању владе генерала Франка као зарађене стране. Октобра 1937. године поједини британски званичници давали су изјаве о томе да је признање Франка на помолу, због чега је републиканска страна јавно протестовала.⁵¹ Де факто признање најављено је говором Ентонија Идна у Доњем дому 4. новембра, а 11. новембра истовремено су

47) АЈ, 384, 8, Посланство у Мадриду – МИП-у, 3.11. 1938.

48) АЈ, 724, X-1a/25.

49) АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 17.9.1937; АЈ, 797, р. 12 ф. 335.

50) АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 19.10.1937.

51) CDMH, FN, Политички и дипломатски кабинет, Информације, 10.10.1937.

публиковани комуникеји обе владе о међусобној размени агената.⁵² Републиканска влада упутила је оштар протест британском министру спољних послова Идну, наводећи да је „згрожена” због тог поступка, јер је сматрала да је то грубо кршење међународног права. У писму је подвучено да тај чин није „никакав облик признања”, као и да ти агенти не могу имати никакве дипломатске привилегије.⁵³

Чињеница да је једна велика нефашистичка сила као што је Велика Британија де факто уредила своје односе са националистима, навела је органе Краљевине Југославије на то да треба следити њен пример. Још у августу је обавештена Чехословачка „да смо ми такође сагласни да признамо Франка као зарађену страну, ако се на то сагласе велике силе”.⁵⁴ Стога су интензивирани контакти са националистима, који су постојали и од раније. Први контакти ишли су преко југословенских представништава у Риму и Берлину, преко којих је послато неколико порука југословенској влади. Најранија сачувана потиче из марта 1937. године и у њој се денунцира тајна републиканска операција куповине оружја у Југославији.⁵⁵ У поруци се наводи да су информације проверене на основу „црвених извора”. Доиста, националисти су имали велику обавештајну предност у односу на републиканце на простору југоисточне Европе, због тога што је секретар Фернандез у републиканском посланству у Турској био агент националиста од почетка рата и дојављивао је информације из посланства.⁵⁶ Априла 1937. године дискретно је дозвољено лицима са пасошима националистичке Шпаније да путују у Југославију, али никаква јавна одлука није обелодањена.⁵⁷ Радом на придобијању земаља Балкана за ствар националиста руководио је незванични агент у Букурешту Педро Прат и Соутцо, док је „лобирање” у Југославији поверено белоруском емигранту Камењеву. Камењев је први пут у том својству примљен од југословенских званичника 10. октобра 1937.⁵⁸

52) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 19.11.1937; Исто, 10.12.1937.

53) СДМН, FN, Писмо посланика у Лондону Ентонију Идну, 16.11.1937.

54) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 23.8.1937.

55) Према подацима из овог документа републиканска влада је преко једне фирме за увоз агрума базиране у луци Сушак, у сагласности са амбасадором Монтиљом, набављала илегално оружје за републиканску Шпанију (АЈ, 797, р. 12 ф. 45–46).

56) Archivo General de Administración (AGA), Grupa fondova 10, Fond 000, 82/3612, Прат – Шефу дипломатског кабинета (ШДК), 4.1.1938.

57) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 1.11.1937.

58) Немамо никаквих података о самој личности Камењева ни у шпанским ни у југословенским изворима које смо користили. Оно што се са сигурношћу може тврдити јесте да је био у добрим односима са старим царским дипломатом Василијем Штрандманом, који је посредовао у корист националиста код кнеза Павла (AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК 08. 2.1938.)

У октобру долази до првих конкретних преговора две стране. Крајем истог месеца почео је у Београду да излази „Шпански информативни билтен” на српском припремљен од стране националиста.⁵⁹ Напори националиста уродили су плодом и југословенска страна затражила је дозволу да пошаље једног трговачког представника у Шпанију. Из Шпаније је одговорено да ће примити кога год Југословени пошаљу, али у својству дипломате, по угледу на Британију, а не трговачког представника.⁶⁰ Након низа преговора, Стојадиновић је у разговору са Камењевом пристао да упути националистима незваничног дипломатског агента. Он је том приликом поменуо да је разговарао са Идном око питања признања националистичке Шпаније, и да је чак утицао на став Британије по том питању.⁶¹ Прат је препоручио својој влади да овакав компромисан предлог прихвати и да не инсистира на потпуном признању, докле год је посланик „црвених” у Београду. Наводио је да је Југославија кључна да би се осигурало признање Румуније и Турске. Сматрао је да ће Југославија два или три месеца након слања незваничног агента и званично признати владу Франка. Кључно је радити, сматрао је он, на раскидању односа Југославије и републиканаца, поготово због успешне пропаганде коју њихов посланик Монтиља спроводи међу омладином.⁶²

Коначно је то питање решено тако што је 27. новембра југословенска страна затражила дозволу да њен незванични дипломатски представник код Франка буде капетан фрегате Божидар Мажуранић, брат председника Сената Желимира Мажуранића. Мажуранић није одабран случајно. Још раније је он у Југославији важио за симпатизера националиста,⁶³ што ни њима није било непознато. Југославија је, међутим, званично окарактерисала тај чин као слање трговачког представника, што су националисти, иако невољно, прихватили. Они су сматрали да то југословенска влада чини да би са једне стране испитало југословенско јавно мњење, а са друге да би избегла да расправља о том питању приликом посете француског министра иностраних послова Делбоса.⁶⁴ У страниој штампи могле су се прочитати крајње контрадикторне информације о карактеру Мажуранићеве мисије у Шпанији.⁶⁵ Мажуранић је

59) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 1.11.1937.

60) АГА, 10, 000, 82/3612, ШДК – Прагу, 08.11.1937.

61) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – ШДК, 17.11.1937

62) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – ШДК, 18.11.1937; Исто, 20.11.1937.

63) Види: Božidar Mažuranić, *Toledski Alcazar i Siget*, Zaklada Tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1936.

64) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – ШДК, 23.12.1937.

65) Види: АЈ, 38–1338.

стигао у Сан Себастијан почетком јануара 1938. године, када је примљен од стране шефа дипломатског кабинета генерала Франка, Хозеа Сангрониса. Том приликом исказао је симпатије за ствар националиста, док је Сангронис подвукао да је Југославија прва балканска земља која се одважила на тај корак.⁶⁶ Он је својим поступцима оставио добар утисак код националиста,⁶⁷ те су му тамо указиване све привилегије дипломатског представника и уживао је право на неповредивост комуникације.

Међутим, много компликованије било је питање именовање националистичког представника у Југославији. Још децембра 1937. године републиканци су сумњали да ће дотадашњи агент националиста у Румунији Прат постати представник националиста у Београду. Међутим, њихов посланик у Букурешту демантовао је те наводе после састанка са југословенским послаником у том граду, Јованом Дучићем. Дучић му је, искажујући личне симпатије за републиканску ствар, наводио да југословенска влада неће ни де факто признати Франка, већ да је само послала свог трговачког представника. Републиканци су учавали да постоје велики притисци на Југославију и Румунију да поступе по примеру Велике Британије. Њихов посланик наводио је да је чуо гласине да ће се то питање решавати на састанку Балканског споразума у фебруару наредне године.⁶⁸ Они су сматрали да се југословенска влада ослања на Осовину не толико због спољнополитичких циљева колико због унутрашњих разлога, односно антикомунизма. Против дипломатске офанзиве националиста републиканци су сматрали да је најбоље да се боре преко Чехословачке, молећи је да се ангажује против Немачке у овом питању.⁶⁹ Републикански листови *La Vanguardia* и *Adelante*, реагујући на долазак југословенског делегата, жестоко су нападали „филофашистичку” политику Милана Стојадиновића, због чега је посланство у Мадриду протестовало.⁷⁰

Поред републиканаца, и националисти су били уверени да ће се на састанку Балканског пакта у Анкари фебруара 1938. године одлучивати о де факто признању националистичке Шпаније.⁷¹ Велики адут су им заправо дали републиканци, извршивши упад у турско посланство у Мадриду непосредно пред састанак и ухапсивши неколико Шпанаца који су тражили азил. Скандал су националисти

66) AGA, 10, 000, 82/3612, Информације за штампу, 02.01.1938.

67) AJ, 797, р. 14 ф. 660.

68) CDMH, FN, Посланство у Букурешту – МИП-у, 16.12.1937.

69) CDMH, FN, Посланство у Београду – МИП-у, 14.1.1938.

70) AJ, 384, 8, Посланство у Мадриду н– МИП-у, 24.1.1938; Исто, 11.2.1938; Исто, 21.3.1938.

71) AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК, 23. 12. 1937.

настојали да искористе и, уз помоћ посланика Италије и Немачке, почели су да врше притисак на земље чланице да колективно раскину односе са републиканцима. Иако су прве вести од агента из Анкаре наводиле на помисао да ће до прекида односа доћи, контрапритисак совјетског и француског посланика уродио је плодом и Турска је дала изјаву да ће о том питању дискутовати на састанку Балканског споразума. И италијански посланик у Југославији, који је у том циљу посетио Стојадиновића, добио је исти одговор.⁷² Приликом разговора са Ататурком, Стојадиновић је поновио своје уверење да је Шпански грађански рат ствар великих сила у који мале не треба да се мешају превише. Међутим, он је напоменуо да, за разлику од Британије, Немачка и Италија сматрају исход рата својим приоритетом.⁷³ На састанку Балканског споразума турска страна је тражила да се колективно захтева извињење због инцидента, са чиме су се остале чланице сложиле. Стојадиновић је наводио да треба прекинути односе уколико се исто догоди југословенској амбасади. Све чланице сложиле су се да треба следити пример Британије у односима са националистичком Шпанијом.⁷⁴ О томе је Прат усмено обавештен 28. фебруара.⁷⁵ Републиканска Шпанија се званично извинила због повреде турског посланства, те на том питању није даље инсистирало.⁷⁶

Коначан резултат састанка било је де факто признање владе генерала Франка од стране свих земаља чланица. Стога је амбасадор у Риму већ 28. фебруара тражио дозволу да у Београд дође дон Едуардо Гарсија Комин као представник националиста.⁷⁷ Истог дана му је одобрен долазак у Југославију, али је до тога, услед компликација, дошло тек пет месеци касније.⁷⁸ Републиканци су на новости реаговали на договорен начин. У Турској је републикански посланик Бегоња у пратњи француског амбасадора протествовао код државног врха тражећи да посланство националиста, уколико је та одлука неопозива, не буде у Анкари већ у Истанбулу, да би се подвукао трговачки, а не дипломатски акт признања.⁷⁹ У Југославији је још јануара 1938. Монтиља био мишљења да би „најбезболнија”

72) AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК, 26. 2. 1938.

73) AJ, 37, 31–228 Експозе Милана Стојадиновића на састанку са Кемалом Ататурком, 26.2.1938.

74) AJ, 37, 31–232, Забелешка о разговорима Балканског споразума, 26.2.1938.

75) AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК, 28.2.1938.

76) AJ, 334, 19, Ликвидирање инцидента због повреде екстериторијалности турског посланства у Мадриду, 30.4.1938.

77) Комин је био каријерни дипломата, који је августа 1936. године прешао националистима и постао њихов незванични агент у Бечу. Види: AJ, 74, 4

78) AJ, 74, 191, Без наслова, 14.9.1938.

79) AGA, 10, 000, 82/3612, Извештај из Анкаре, 7.3.1938.

реакција била да се смањи ранг посланства, тако што би он напустио Југославију, а један од секретара остао као отправник послова,⁸⁰ што је учињено марта 1938. године.⁸¹

4. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА У ИШЧЕКИВАЊУ ПОБЕДЕ НАЦИОНАЛИСТА

Иако су фебруара 1938. године озваничени односи између Краљевине Југославије и националистичке Шпаније, било је препрека њиховом даљем развијању. Кључно питање био је долазак агента Комина у Београд, односно питање његових акредитива и ингеренција. Даље преговоре у том правцу омела су два скандала током фебруара и марта 1938. године. Првенствено, посета посланика Драгољуба Јовановића републиканској Шпанији и јавно иступање против националиста жестоко су одјекнули. Јовановић је, говорећи у Паризу, оптужио Владу да противно обећањима шаље националистима „сноп аустријских пушака”, тиме кршећи договор о немешању.⁸² Јовановић није пружио доказе за ту тврдњу, нити се она може поткрепити доступним југословенским и шпанским документима. Међутим, управо у марту те године су се националисти писмено жалили кнезу Павлу и Милану Стојадиновићу због постојања илегалног канала за слање оружја „црвенима” преко Солуна. Захтевано је да се са том праксом престане.⁸³ Нема никаквих других извора који би потврдили да ли је доиста било икаквог шверца оружја републиканцима, али су оба питања била у фокусу односа Краљевине Југославије и националиста.

Након решавања ових неспоразума националисти су заузели нови курс према Југославији. Наиме, током априла 1938. године почели су да условљавају владу Краљевине да њихов агент неће кренути из Беча за Југославију све док не дође до де јуре признања националистичке Шпаније.⁸⁴ Јасно је саопштено Стојадиновићу да „Шпанија не може више своје дипломатске односе заснивати на споразумима који прикривају дипломатски карактер представништва”.⁸⁵ Међутим, Југославија није била спремна на тај потез, што је довело до стагнације односа, који су се брже развијали

80) CDMH, FN, Посланство у Београду – МИП-у, 14.1.1938.

81) АЈ, 74, 191, МИП – Канцеларији краља, 19.3.1938.

82) Види: Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене 4*, Архив Југославије, Београд, 1997, стр. 275–278; АЈ, 38–82–207; АЈ, 37, 31–225; АЈ, 384, 8; АЈ, 334, 19–50.

83) АЈ, 797, р. 14, ф. 665–667.

84) АГА, 10, 000, 82/3612, ШДК – Прагу, 5.4.1938; АЈ, 334, 19, Односи држава Балканског споразума са националистичком Шпанијом, 2.5.1938.

85) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – Стојадиновићу, 16.4.1938.

са Румунијом и Турском. Националисти су рачунали на то да се на Југославију може извршити притисак, јер им је она од свих околних држава од почетка била најнаклоњенија. Међутим, испоставило се да влада није желела да подлегне притиску и учини драматичан искорак. Мала антанга је на свом састанку у Синаји 5. маја 1938. године нагласила да не треба мењати став о немешању у Шпански грађански рат. Међутим, појединачним државама остављена је могућност да из „економских” разлога пошаљу своје агенте код Франка, што је учинила и Чехословачка.⁸⁶ У Синаји је Стојадиновић разговарао са Пратом и предложио да Комин ипак дође на Блед и да разговара са државним врхом. Обећао му је статус почасног странца и будућег представника и навео да ће бити у вези са шефом његовог кабинета и Министарством иностраних послова. Такође је отворено рекао да ће Југославија де јуре признати националистичку Шпанију и протерати републиканце када националисти заузму Мадрид или Барселону.⁸⁷ Прат се сложио са предлогом председника југословенске владе и саветовао својој влади да се прекине са инсистирањем на де јуре признању, јер ће оно ускоро уследити. Комин се такође сложио да крене ускоро у Југославију.⁸⁸ Чини се да је Југославија озбиљно размишљала да, након де факто признања Франкове владе од стране Чехословачке, она учини корак више и именује званичног представника код националиста. Стога је Мажуранић повучен у Југославију ради консултација.⁸⁹ У јуну га је у Шпанији сменио искусни југословенски дипломата Александар Авакумовић, који ће постати први посланик при Франковој влади.

Комин је у Југославију стигао средином јула 1938. године и 28. тог месеца разговарао на Бледу са југословенским дипломатама.⁹⁰ У извештају влади навео је да га сви одлично третирају и да обећавају ускоро пуно признање. Пренео је да само чекају велику војну победу националиста, као и да му је Иво Андрић у разговору рекао да југословенска спољнополитичка оријентација компликована, али да је став Југославије према генералу Франку „сличан ономе који је заузела Италија”.⁹¹ Комин је наставио преговоре око свог будућег статуса и септембра 1938. године је договорено да ће у обе земље бити постављен један „генерални агент”, којем ће бити признате све конзуларне привилегије. Договорено је да званичан назив његове резиденције буде „генерална агенција”, која је у Југославији била

86) AJ, 334, 19, Односи осталих држава са Франком, 8.2.1939.

87) AGA, 10, 000, 82/3612, Прад – ШДК, 6. 5. 1938.

88) AGA, 10, 000, 82/3612, Прад – ШДК, 7.6.1938.

89) AJ, 384, 8, Телеграм Милана Стојадиновића посланству у Мадриду, 30.5.1938.

90) AJ, 74, 191, Без наслова, 14.9.1938.

91) AGA, 10, 000, 82/3612, Комин ШДК 24.8.1938; Исто, 28.7.1938.

у једном београдском хотелу, као и да обе земље имају право да у својим агенцијама истичу заставу и грб.⁹² Југославија је тад прихватила још раније нуђену⁹³ размену информација о деловању комуниста и „субверзивних елемената” у међусобним територијама, што је резултирало тиме да је у периоду 1938–1939. низ Шпанаца био унет у картотеке државних непријатеља под ознаком комунисти, анархисти, агитатори, комесари и слично.⁹⁴

Падом Барселоне у руке националиста 26. јануара 1939. године испуњен је и последњи услов који су Југословени поставили за де јуре признање националистичке Шпаније. Стога су националисти почели са апелима на Југославију да испуни обећање дато у Синаји. Већ почетком фебруара њихов посланик, уз садејство италијанског министра спољних послова грофа Ђана, упутио је Југославији захтева да се регулишу односи у потпуности.⁹⁵ На састанку агента Комина са Стојадиновићем и Андрићем дата су снажна уверавања Шпанији да је „питање дана” када ће признање бити формализовано. Наведено је да ће се сачекати до састанка Балканског пакта 16. фебруара у Букурешту, да би се уз сагласност савезника та одлука прокламовала.⁹⁶ Доиста, на том састанку донета је одлука да се Франкова влада де јуре призна.⁹⁷ Чехословачка је још 27. јануара то учинила, а потом и Швајцарска.⁹⁸ Министарски савет Краљевине Југославије званично је признао националистичку Шпанију 27. фебруара,⁹⁹ а 6. марта уручена је нота новом шпанском посланику Комину.¹⁰⁰

5. ЕПИЛОГ

Југославија је, признавши владу генерала Франка, прекинула односе са републиканским властима. Зграда њиховог дотадашњег посланства предата је националистима.¹⁰¹ Први корааци били су

92) АЈ, 334, 19, Наши односи са националистичком Шпанијом; АГА, 10, 000, 82/3612, Комин – ШДК, 15.9.1938; Исто, 05.11.1938.

93) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 1.11.1937.

94) Види: АЈ, 14, 246.

95) АГА, 10, 000, 82/3612, Посланство у Риму – ШДК, 1.2.1939.

96) АГА, 10, 000, 82/3612, Комин – ШДК, 1.2.1939.

97) АЈ, 38-1340, Anonim, „Nun kommt einer nach dem andern: Jugoslawien”, *Tagesspost*, 3.3.1939.

98) АЈ, 334, 19, Односи осталих држава са Франком, 8.2.1939; Шпанија, 18.2.1939.

99) АЈ, 384, 11, МИП – Посланству у Мадриду, 23.5.1939; АЈ, 334, 19, Шпанија 27.2.1939.

100) АГА, 10, 000, 82/3612, Комин ШДК 8. 3. 1939.

101) Око самог посланства, као и архиве и намештаја у њему било је несугласица, јер су националисти захтевали од југословенских власти да им се преда све. Такође, било је и финансијских проблема услед неисплаћеног закупа власнику зграде. Детаљније: АГА, 10, 000, 82/3612; АЈ, 384, 11

регулисање привредних питања, јер је рат нанео трајну штету југословенским предузећима, око чега постоји бројна преписка.¹⁰² Истовремено је Југославија била веома заинтересована за различиту војну опрему која је постојала у Шпанији, с обзиром на то да је била свесна од коликог је значаја она била за победу националиста. У том циљу упућена је војна делегација у Шпанију, која је вршила испитивања углавном артиљеријских оружја и водила преговоре о њиховој набавци.¹⁰³ Велики проблем за Југославију било је репатрирање југословенских добровољаца који су побегли из Шпаније и били интернирани у Француској. Влада није желела да прихвати њихов повратак у земљу и настојала је да их задржи у Француској што дуже могуће.¹⁰⁴ Односи Југославије и Шпаније развијали су се повољним током све до признања НДХ од шпанске стране 26. јуна 1941. године, када је југословенски амбасадор напустио Мадрид.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Centro Documental de la Memoria Histórica

Фонд:

FN – Fondo Negrán

Archivo General de Administración

Група фондова: 10

Фонд: 000

Архив Југославије

Фондови:

14 – Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије

37 – Збирка Милана Стојадиновића

38 – Централни пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије

65 – Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије

74 – Краљев Двор

334 – Министарство иностраних послова Краљевине Југославије

102) АЈ, 65, 8–68.

103) АЈ, 384, 12

104) Детаљније о томе: АЈ, 334, 19; *Španija 1936–1939, knj. 4*, нав. дело.

384 – Посланство Краљевине Југославије у Шпанији – Мадрид

724 – Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату

797 – Микрофилмована збирка кнеза Павла

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић Драгољуб, *Политичке усмене 4*, Архив Југославије, Београд, 1997.

Мићић Срђан, *Од бирократије до дипломатије*, ИНИС, Београд, 2018.

Alpert Michael, *A New International History of the Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.

Angosto Pedro, *Alfonso XIII: un rey contra el pueblo, Raíces de la Guerra civil*, Renacimiento, Sevilla, 2005.

Bešlin Milivoj, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936–1939”, u: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, (ur. Milo Petrović), Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014, 199–222;

Božidar Mažuranić, *Toledski Alcazar i Siget*, Zaklada Tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1936.

Jóse Luis García Delgado (ur.), *Franquismo El juicio de la historia*, Temas de hoy, Madrid, 2000.

Gil Pecharromán Julio, *Historia de la Segunda república española (1931–1936)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002

Lannon Frances, *The Spanish Civil War 1936–1939*, Osprey, Oxford, 2002.

Payne Stanley, *The Collapse of the Spanish Republic*, Yale University Press, New Haven/London, 2006.

Payne Stanley, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven/London, 2004.

Čedo Kapor (ur.), *Španija 1936–1939, knj. 1–5*, Vojnoizdavački centar, Beograd, 1971.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, II Redovni sastanak 24. 10. 1936, b. i, Beograd, 1936, 19

Vajsenberger Prvislav, *Pred obnovom naših privrednih odnosa sa Španijom*, b. i, Beograd, 1939.

Rastko Lompar, Jasna Popovic

**THE POLICY OF THE KINGDOM OF
YUGOSLAVIA TOWARDS THE SPANISH
CIVIL WAR 1936-1939: BETWEEN
NEUTRALITY AND ANTICOMMUNISM**

Resume

Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) and the Kingdom of Spain both suffered from internal turmoil and economic hardship during the first years after World War I. In Yugoslavia, King Alexander proclaimed the royal dictatorship in 1929, whereas in Spain Alphonso XIII was forced out of power in 1931, and the Second Spanish Republic was proclaimed. The new republican social programme was not looked upon favourably in Belgrade, and diplomatic and trade ties suffered greatly. However, after the ascend of Milan Stojadinović to the position of Prime Minister of Yugoslavia the situation somewhat changed and efforts were made to improve bilateral relations. The beginning of the Spanish Civil War presented the Yugoslav leadership with a dilemma which side to support. The decision was to proclaim neutrality and to maintain the already existing relations with the republican government. However, after swaths of Yugoslav communists started pouring to Spain to fight within the International brigades for the republicans, the Yugoslav officials started rethinking their initial stance. The anticommunist stance of Yugoslavia was a result of a long and complicated relation with the Communist party of Yugoslavia, which was outlawed in 1920 after an abortive attempt to carry out a revolution. Therefore, informal contacts with the Spanish nationalists were maintained since October 1937. After a long consideration and discussions the Yugoslavs sent an envoy to general Franco in January 1938, and the following month agreed to accept a nationalist agent in Yugoslavia. The nationalists pressed for a total recognition and for the severance of all ties with the republicans, which the Yugoslav government was not ready to carry out until the war was decided. Indeed, after Barcelona fell to the nationalists in January 1939, the decision was made and proclaimed the following month. The Kingdom of Yugoslavia officially recognised the Nationalist Spain

on the 27th of February 1939 and severed all ties with the republicans.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Spanish Civil War, foreign policy, Francisco Franco, anticommunism

* Овај рад је примљен 15. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.